

CUMHURİYET DÖNEMİ ANIT HEYKELLERİNDE KADIN İMGESİ

Kıvanç Osma

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yeni bir eser grubu olan anıt heykeller kent mekanlarına dikilmeye başlamıştır. Bu araştırma da anıt heykellerin kaidelerinde yer alan kabartmalarda ve figür grupları arasındaki kadın figürleri ele alınmıştır. Türk kadını, Ulusal Kurtuluş Savaşında cephede ve cephe gerisinde ülkenin kurtuluşunda önemli bir rol oynamıştır. Atatürk tarafından daima takdir edilen Türk kadını, Cumhuriyet döneminde, sosyal ve siyasal haklara kavuşmuştur. Türk kadını artık, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada, toplumun dönüşümünde yeni görevler üstlenecektir. Türk kadının ülkenin kurtuluşunda gösterdiği özverili çaba, Atatürk'e şükran sunuşu, Cumhuriyet Türkiye'sinde kazandığı toplumsal statü, Cumhuriyet dönemi anıt heykelleri aracılığıyla görsel olarak halka sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Anıt Heykel, 20. yüzyıl Türk Heykeli, Türk Kadını
Womens Images in Monuments of Republican Period

Abstract

The monuments which are a new group of works of art have been started to be erected in the cities since the early republic years. In this study, women figures included in the relieves on the bases of these monuments were examined. Turkish women played an important role in the front and behind the front during the Turkish War of Independence for independence of the country. Turkish women who were always appreciated by Atatürk, succeeded in getting social and political rights after the establishment of republic. Turkish women will take over new missions in the struggle for reaching modern civilization level and in the transformation of society. Self sacrificing efforts of Turkish women for independence of the country, their thanks giving to Atatürk, their social statue achieved in Turkish Republic have been offered to the public visually by means of monuments erected after the establishment of Turkish republic.

Key Words

Monument, 20th century Turkish Monuments, Turkish Women

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, yeni bir eser grubu olan anıt heykeller kent mekanlarına dikilmeye başlamıştır. Anıt heykeller Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'ü gelecek kuşaklara aktarmayı ve ulusal bilinci pekiştirmeyi amaçlamanın yanı sıra kaidelerinde yer alan kabartmalarla da görsel okumayı sağlıyordu. Erken Cumhuriyet dönemi anıt heykelleri, heykel ve kaide olmak üzere iki kısımdan meydana gelmiştir. Az sayıda örnek ise figür gruplarından oluşmaktadır. Heykellerin konusu Atatürk iken kaidede yer alan kabartmalarda Kurtuluş Savaşı ve zafer teması işlenmiştir. Çalışmamızın konusunu figür grupları arasında ve kabartmalarda yer alan kadın figürleri oluşturmaktadır. Bu kabartmalara ve heykel gruplarına bakıldığında, Türk kadınının Kurtuluş savaşında gösterdiği yararlılıkların, Atatürk'e şükran sunan ve zafer kutlamalarına katılan kadınların tasvir edildiği görülmektedir.

Ulusal Kurtuluş Savaşından zafere giden yolda Türk kadını cephede ve cephe gerisinde erkeklerle omuz omuza mücadele vermiştir. Kadının sosyal yaşam ve iş hayatında yerini alması, siyasal haklarını tam anlamıyla elde etmesi ise Cumhuriyetin kazanımlarındandır. Anıt heykellerdeki kadın imgelerini ele

almadan önce Türk kadınının çeşitli devirlerdeki konumuna kısaca değinmek konuya boyut kazandıracaktır.

1. Tarihsel Süreçte Türk Kadını

Anadolu dışında kurulan Türk devletlerinde kadın, erkek ile eşit hak ve özgürlüklere sahiptir. Örneğin Orta Asya Hun İmparatorluğu'nda hatun, hakan ile birlikte devleti temsil etmiştir. İslamiyet'ten önceki Türk devletleri incelendiği zaman kadının toplumda saygın bir konumu olduğu, sosyal hayatta ve ekonomide erkekle yan yana, eşit bir durumda bulunduğu görülür (İnan 1982: 5-29). Türklerin 8.yüzyılda İslamiyet'i kabul etmesiyle toplumsal yaşamda Arap kültürünün etkileri hissedilmeye başlar. Bununla birlikte kadının toplumdaki konumu değişime uğrar. Selçuklu döneminde eski Türk geleneklerinin etkisiyle kadın toplumdaki ve ailedeki saygın durumunu ve erkekle eşit rolünü büyük ölçüde korumuştur (Doğramacı 1993: 16). Selçuklu kadınları hem aile içinde söz sahibi idi hem de devlet işlerinde rol oynuyorlardı (İnan 1982: 38, 41).

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş döneminde henüz eski Türk gelenekleri yaşatılmaktaydı. Osmanlı devletinin kurucusu Orhan Gazi'nin eşi Orta Asya hatunlarına benzer bir konumdaydı. Sultan elçi kabul eder, misafir ağurlardı. Kadınların yüzleri kapalı değildi. İmparatorluğun güçlenmeye başladığı devirlerde ise kadının toplum hayatından uzaklaştırılarak hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığı görülür¹. Bizans sarayı ve İran kültürünün etkisiyle, Fatih Sultan Mehmet döneminde, sarayda harem bölümü oluşur ve kadınlar örtünmeye başlar. Haremlik selamlık uygulaması özel konutlara da yansır. Osmanlı'da kadın, artık ev içinde toplumsal yaşamdan uzak bir hayat sürmeye başlamıştır. Şehirlerdeki kadınlar için böyle iken, imparatorluk sınırları içindeki köylü kadınları için durum farklıdır. Dini taassup köylerde çok da etkili olmamıştır. Kırsal kesim kadını, erkeği ile birlikte tarlada çalışır, örtünme zorunluluğu yoktur. Hem tarımda hem de evde çalışan köylü kadınının ekonomiye katkısı büyüktür. Kilim, çarşaf, halı dokur, örgü örer, ev halkının giysilerini diker. Yaptığı el işi örtülerle evin döşenmesini sağlar. İslamiyet'in kabulü ile uygulanmaya başlayan İslam hukuku da kadının evlenme, mülkiyet gibi bireysel haklarını elinden almıştır. Ancak Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde, Osmanlı İmparatorluğunda esen özgürlük havası ile kadının durumunda da bazı değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır (Göksel 1993: 130; İnan 1982: 59-60, 76, 85).

1839 Tazimat fermanı ile Osmanlı İmparatorluğunda batılılaşma dönemi başlar. Tanzimat fermanında kadına ilişkin direkt bir madde yoktur. Ancak dolaylı yoldan kadının toplumdaki statüsüne etki eder². Osmanlı İmparatorluğunda kız çocuklar 19. yüzyıla kadar yalnızca Sıbyan mekteplerinde eğitim görebiliyorlardı. Tarihte rastlanan şair, hattat, besteci kadınlar ailelerin özel eğitim almasını sağladığı kızlar arasından çıkmıştır. Kız çocuklarının eğitim görmeleri ve meslek sahibi olmaları için önemli sayılabilecek gelişmelerden bazıları şunlardır; 1858 yılında kız çocuklar için İptidai (İlkokul) ve Rüştüyeler (Ortaokul)

¹ Sultan I.Ahmet zamanında çıkartılan bir fermanla kadınların, erkeklerle birlikte kayığa binmeleri, Sultan II.Osman devrinde kadınların haftanın üç günü sokağa çıkmaları yasaklanmıştı. Sultan III.Mustafa ise 1867 yılında yayınlattığı bir gazete ilanı ile kadınların hangi camilerde nasıl ibadet edeceklerini ve sokakta nasıl davranacaklarını duyurmuştu (Tezel 1983: 3).

² Ölen babanın mülkünden kız çocuğa da pay verilmesi, köleliğin kaldırılması ile cariyelik sisteminin kaybolması, kız çocuklar için okullar açılmaya başlanması, kadınların sokağa çıkma yasağının yavaş yavaş ortadan kalkması örnek verilebilir (Göksel 1993: 133).

açılır. Meslek okulu olarak ilk önce, 1842 yılında Askeri Tıbbiyeye bağlı ebe okulu, daha sonra 1869'da İnas Sanayi Mektebi (Kız Sanat Okulu) ve 1870'de Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılır. Böylece kadınlar ebelik ve öğretmenlik mesleğine eğitilmiş olarak adım atmış olurlar. 1914 yılında İstanbul Darülfunun'una bağlı olarak açılan İnas Darülfunun'u ile kadınlar yüksek öğrenime başlar. 1922 yılında Tıp Fakültesine ilk kız öğrenciler alınır (Göksel 1993: 131-132, 134).

Tanzimat döneminde kadınlar öğretmen olarak çalışmaya başlamışlardır. Ancak devlet dairelerine memur olarak alınmaya başlamaları 20. yüzyıl başına rastlar. I.Dünya savaşı döneminde erkeklerin savaşa gitmesiyle boşalan memuriyetlere kadınlar atanmıştır. Telefon şirketi ve maliye nezareti kadın memur alan ilk kurumlar olmuştur. Gerçi erkekler askerden dönünce Maliye Nezaretindeki kadın memurların işlerine son verilmeye başlanmıştır. Türk kadınlarının eğitim alanındaki faaliyetleri daha kalıcı olmuştur. Halide Edib, Nakiye, Nezihe Muhiddin, Sadiye ve Hatice hanımlar eğitim alanında çalışmış kadınlardandır. Kadınların Devlet memuriyetine alınmaları 20. yüzyıl başında iken sanayide işçi olarak yer almaları daha eskiye dayanır. Örneğin 1897'de İstanbul kibrit fabrikasında ve Bursa'daki ipek fabrikalarında yüzlerce kadın işçi ve amele çalışmıştır. Erkeklerin askere alınması ile ailesini geçindirebilmek için çalışan kadın tüccarlar ve esnafı görmek üzere başlamıştır (Kurnaz 1991: 95-98, 103).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kadınların eğitim imkanları ve eğitim seviyesi artmıştır. Kadın dernekleri kurulmaya başlanmış kadın basını oluşmuştur. Bir zorunluluk sonucu da olsa kadınlar çalışma hayatına atılmışlardır. Bütün bunlar Osmanlı döneminde yaşanan kadına değgin gelişmelerdir. Buna rağmen Türk kadınına ilişkin sosyal, siyasal ve hukuksal alanlardaki radikal değişimlerin Cumhuriyet döneminde olduğunu söylemek gerekir. Cumhuriyetin ilanından önce, Ulusal Bağımsızlık Savaşının kazanılmasında Türk kadını önemli rol oynamıştır.

1.1. Kurtuluş Savaşında Türk Kadını

Türk kadınları, Kurtuluş Savaşı öncesinde ve Kurtuluş Savaşı sırasında kurduğu dernekler ve düzenlediği mitinglerle verdiği politik mücadelenin yanı sıra vatanın kurtuluşu için silahlı mücadeleye de katılmıştır. Cephe gerisinde de küçük silah endüstrisinin çalıştırılması, askerlere giyecek hazırlanması, cepheye silah ve cephane taşınması ve ekonominin sürdürülebilmesi için çeşitli işlerde faaliyet göstererek ulusal kurtuluş mücadelesine büyük katkı sağlamıştır. Atatürk, Türk kadınının vatanın kurtuluşu yolundaki çabalarını takdirle karşılamış her fırsatta Türk kadınının fedakarlığını ifade etmiştir. Atatürk, 21 Mart 1923 tarihinde Konya'da Kızılay kadın kollarına hitaben yaptığı konuşmada; "Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkanı yoktur." diyerek, Türk kadınının Kurtuluş Savaşı sırasında ailenin devamlılığı ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için gösterdiği çabayı ifade ettikten sonra "...hepimiz bu büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen taziz ve takdis edelim..." diyerek sözlerine devam etmiştir (Göksel 1993: 148-149). Anadolu kadını için Atatürk'ün bir ifadesi de şöyledir;

“Çift süren, tarlayı eken, ormandan odun ve keresteyi getiren, mahsulleri pazara getirerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısı ile, kucağındaki yavrusuyla yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakar, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur.” (Tezel 1983: 9).

Kurtuluş Savaşı öncesinde ve Kurtuluş Savaşı sırasında sosyal yardım amaçlı ve vatanın müdafaası, ülke bütünlüğünün korunması amacıyla kadın dernekleri kurulmuştur³. Bu dernekler arasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti kadın kolları, Asri Kadın Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk kadınlar şubesi, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ve cemiyetin Anadolu’daki şubeleri sayılabilir (Cunbur 1983: 33). Örneğin Hilal-i Ahmer Cemiyeti askerlere giyecek dikiminde ve ordunun sağlık hizmetlerinde yararlık göstermiştir. Kadın dernekleri savaş için yardım toplamak, toplanan yardımları cepheye ulaştırmak, geniş kitleleri vatanın kurtuluşu için harekete geçirmek, itilaf devletleri ve ya da onların temsilcilerine protesto telgrafları çekmek gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır (Kurnaz 1991: 115-120).

Geniş kitleleri, vatanın kurtuluşu için harekete geçirmeye yönelik, kadın derneklerinin de içinde bulunduğu bir etkinlik de İstanbul ve taşrada düzenlenen mitinglerdir. 19 Mart 1919’da İstanbul’da, İnas Darülfünunu öğrencileri ve Asri Kadın Cemiyeti üyeleri Fatih Türbesi önünde toplanarak işgal kuvvetlerini protesto etmişlerdir. 19 Mayıs 1919 tarihinde, İstanbul Belediyesi önünde Halide Edip hanım ve Meliha hanımın konuşmacı olarak katıldığı büyük bir miting düzenlenmiştir. Bu mitinglerin en geniş çaplısı Sultanahmet mitingidir. 23 Mayıs 1919’da Bursa, İzmit, Erzurum, Sivas, Edirne, Çumra, Alanya ve Edirne’de yapılan toplantılarda yer alanlar vatanı maddi manevi korumaya, müdafaaya hazır olduklarını ilan etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs 1919’da Havza’dan gönderdiği tamimde mitinglerin daha geniş çaplı düzenlenmesini emreder. Mayıs ayı boyunca düzenlenen mitinglerde kadınlar da söz almışlardır. Konuşma yapan kadınların çoğu öğretmen ve dernek üyesi kadınlardır. Bu kadınlardan bir kısmı (Halide Edip hanım, Münevver Saime Hanım gibi) daha sonra Anadolu’ya geçerek kurtuluş savaşına katılmışlardır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı’nda karargahında görev alan Halide Edip Hanıma Onbaşılık rütbesi vermiştir (Cunbur 1983: 14-31; Göksel 1992: 932; İnan 1982: 107-109). Pek çok aydın Türk kadını da mahalle mahalle gezmiş milli davanın önemine dair konferanslar, müsamereler vermiştir (Özdemir 1983: 53).

Kurtuluş savaşı kadın, erkek, sivil, asker, yaşlı bütün milletin elbirliği ile kazanılmış top yekun bir savaştır. Türk kadını, Kurtuluş Savaşı’nda, kağnılarla ya da sırtında cepheye silah, mermi ve erzak taşımıştır. Erkeklerin cepheye gitmesiyle birlikte aile ekonomisini sürdürmek tamamıyla kadına düşmüştür. Tarlada çalışarak ekonominin devamlılığını sağlayan, ürünleri pazara götürerek satan Anadolu kadını olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında bir çok kadın askerlere yün çorap, fanila örmüş, gömlek ve iç çamaşırı dikerek el emeğiyle savaşa katkıda bulunmuştur (Özdemir 1983: 51, 53; İnan 1982: 139). Eline silah

³ Türk kadınının dernek faaliyetleri Meşrutiyet döneminde başlamıştır. 1908’de Fatma Aliye Hanım tarafından kurulan Cemiyet-i İmdadiye sosyal yardım amaçlı ilk kadın derneğidir. Halide Edip Hanım tarafından kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan ise kadın haklarını savunmak amacıyla yine bu dönemde kurulmuş bir kadın derneğidir (Tezel 1983: 6).

alarak cephelerde savaşan kadınların sayısı da az değildir. Bunlardan bir kısmının adlarına ve öykülerine dönemin basınında rastlanmaktadır⁴ (Engünün 1983: 107). Refet Paşa 13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Zaferini Meclise müjdelerken ordu ile birlikte köylülerin ve kadınların rolüne de işaret etmiştir:

“Bu kat’i zaferi milletin ulüvv-i cenabına medyunuz. Müdafaa-i Milliye vekili ordunun şükranını milletin ayaklarına sererken, göz önünde kağı arabalarıyla çalışan köylülere ve köylü kadınlara bu şükranı burada bir defa daha eda etmek en mukaddes bir vazifedir... Asıl, kağı arabasıyla koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadınının zaferidir...” (Engünün 1983: 110).

Türk kadınının Kurtuluş Savaşında gösterdiği çaba ve özverili çalışmalar Cumhuriyet dönemi anıt heykellerinin kaidelerinde yer alan kabartmalarda ve heykellerde şekil bulmuştur.

1.2. Cumhuriyet Döneminde Türk Kadını

Atatürk’ün vatan sevgisiyle dolu, cesur, çalışkan, erdemli Türk kadınına yakından tanınması Kurtuluş Savaşı sırasında olmuştur. Burhan Göksel’in (1992: 929) ifade ettiği gibi, Kurtuluş Savaşının önemli güçlerinden biri olan Türk kadınına hiç unutmamış, vefa duygusunu daima ifade etmiştir. Atatürk çeşitli tarihlerde halka hitaben ya da meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarda kadın haklarına ve kadının statüsünün yükseltilmesine ilişkin konuşmalar yaparak bu konuda kamuoyu oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra ise kadınlara kademeli olarak hukuki, siyasi haklar ve eğitim eşitliği tanınmıştır.

Atatürk daima Türk kadınının eğitim görmesini savunmuştur. İlk terbiyenin ana kucağında alındığını eğitilmiş annelerin çağdaş, uygar bir toplumun vazgeçilmez unsuru olduğunu söylemiştir. Daha savaş yıllarında bile milli eğitim konusuyla yakından ilgilenmiştir. Atatürk, 16 Temmuz 1921’de Türkiye Muallimler kongresini toplayarak kız ve erkek çocuklarının eğitim esaslarının belirlenmesini sağlamıştır. 1922 yılında Meclisin açılış konuşmasında;

“...kadınlarımız da alim mütefenin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecat-ı tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayat-ı içtimaiyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri olacaklardır...” demiştir (Doğramacı:1992:904).

Tanzimat dönemi ve sonrasında kadın eğitimi konusunda bazı adımlar atılmıştır. O dönemde yapılan çalışmaların kitlelere ulaşan, eşitlikçi ve demokratik bir zemine taşınması ise Cumhuriyet döneminde olmuştur. Örneğin, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkartılarak değişmeyecek devrim yasaları kapsamına alınmıştır. Böylece eğitim koşulları laikleşerek kadınlara erkeklerle eşit eğitim imkanı sağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk uygulamalarından biri de kız okullarını arttırmak olmuştur. Anadolu’da ilk kız lisesi, 1922 yılında Ankara’da açılmıştır. Harf inkılabından sonra açılan millet mektepleri sayesinde örgün eğitim yaşını geride bırakmış vatandaşlar da okuma yazma öğrenmiş ve bazı temel bilgiler edinmişlerdir. Bu eğitilmiş kadınlar ev içlerinden çıkarak toplumsal hayata ve çalışma hayatına katılmışlardır. Kadın

⁴ Hangi yörelerde savaştığı bilinen ve kayıtlara geçmiş kadın kahramanlardan Gördesli Makbule, Kılavuz Hatice, Tayyar Rahmiye, Fatma Seher Hanım, Binbaşı Ayşe Altıntaş, Kara Fatma, Küçük Nezahat, Onbaşı Halide Edip hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir 1983: 47-51.

hekimler ilk kez 1930 yılında sağlık bakanlığında görev alırken avukat kadınlar 1928 yılında baroya girmişlerdir (Göksel 1993: 159-164; Tekeli 1983: 1193).

Atatürk Türk kadınının toplumda, aile içinde, yaşamın her alanında hak ettiği yeri almasının bir diğer koşulunun çağdaş hukuksal düzelmeleri yapmak olduğuna inanıyordu. Konuşmalarında buna değinen Atatürk'ün 1926 yılında medeni Kanunun kabulü ile kadınlara tanıdığı bireysel haklar çok önemlidir. Bu kanun kadın erkek eşitsizliğini ortadan kaldırarak, aile hukuku, miras hukuku gibi konularda kadına çağdaş haklar tanımaktadır. Türk kadını siyasal faaliyetlere Kurtuluş Savaşı yıllarında kurdukları dernekler ve düzenledikleri mitinglerle başlamıştır. Ancak Türk kadınına siyasal hakların yasalarla verilmesi Cumhuriyet döneminde olmuştur. 3 Nisan 1930 tarihinde kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bunu 26 Ekim 1933, köy ve ihtiyar heyetine ve muhtarlığa seçme ve seçilme hakkı izler. Hukuki kazanımların son aşaması ise kadını erkekle eşit vatandaş düzeyine getirecek olan milletvekili seçme ve seçilme hakkıdır. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk kez 3 Nisan 1923 tarihinde Bolu milletvekili Tunalı Hilmi bey tarafından dile getirilmiş tartışmalara neden olmuştur. 1934 yılında Atatürk'ün direktifiyle dönemin Başbakanı İsmet İnönü ve 191 arkadaşı Türkiye Büyük Millet Meclisine Teşkilatı Esasiye Kanununun tadiline ilişkin teklif sunmuşlardır. Bu teklifin gerekçesi ise ülke yaşantısına her aşamada erkeği ile birlikte katılan Türk kadınının, erkekle eşit vatandaş düzeyine getirilmesi için demokrasinin bir koşulu olan seçme ve seçilme hakkının Türk kadınına da tanınmasıdır. İsmet İnönü, Refik Koraltan, Sadri Maksudi, Refik Şevket İnce kadınlara siyasal hakların verilmesi gerektiğini böylece kadının hak ettiği yeri almış olacağını, fikirlerini ifade etme ve eyleme dökme olanağını bulacağını ifade eden konuşmalar yapmışlardır. Kadınlara Kurtuluş Savaşında erkeğinden geri kalmadığı da bu konuşmalarda vurgulanmıştır. Yapılan müzakerelerden sonra 5 Kasım 1934 tarihinde Anayasa değişikliği ile kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (Arat 1983: 66-72, 75-84).

Cumhuriyetin ilanı, Türkiye için yalnızca yeni bir siyasal rejimin kabul edilmesi değil aynı zamanda bir toplumsal değişim sürecinin de başlangıcı olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, kadına yönelik olarak yapılan bu düzenlemeler, Cumhuriyet Türkiye'sinde kadının, sosyal değişimin odak noktasında olacağını göstermektedir. Çünkü kadın ailenin, yetiştirdiği çocukların, hatta eşinin değişiminde, dolayısıyla toplumun dönüşümünde rol oynayacaktır. Kadın erkek el ele, birlikte yürüyen toplum modeli Taksim, Cumhuriyet Anıtında görselleştirilmiştir.

Cumhuriyetin felsefesi Türk toplumunu uygar toplumların seviyesine ulaştırmaktı. Bunun için her alanda faaliyet başlatıldı. Bu faaliyet alanlarından biri de bayındırlık, dolayısıyla mimarlık ve şehircilik olmuştur. Bir Anadolu kasabası olan Ankara, 13 Ekim 1923'de başkent ilan edildikten kısa bir süre sonra, Türkiye ve dünya tarihinde örnek bir kent durumuna gelmiştir. Yeni yönetimin gerektirdiği her türlü hizmet yapıları, çağdaş mimarlık anlayışıyla yapılmış konutları, yeşil alanları, park ve meydanlardaki anıt heykelleri, üniversiteleri, sergi sarayları, tiyatro ve sinemalarıyla başkent Ankara Cumhuriyetin simgesi olmuştur. Kadın erkek eşitliğine dayalı yeni toplumsal yaşam Ankara'nın konutlarına da yansımıştır. Çağdaş konutlarda, Osmanlı

konutlarındaki haremlik selamlık uygulaması ortadan kalkmış kadının ve erkeğin ortaklaşa paylaştıkları mekanları olan, dışa açık konutlar inşa edilmiştir. Bu dönemde Ankara'nın bayındırlık faaliyetlerinde yurt dışından gelen mimar ve şehir plancılar görev almıştır. Özellikle Alman ve Avusturyalı mimarlar Ankara'ya damgasını vurmuştur (Tapan 1983: 400-411). Devlet kurumlarının hizmet göreceği binalar, halkın barınacağı mahalleler ve evler yeni yaşam tarzına uygun bir anlayışla planlanırken, park ve meydanlar da modern kent yaşamının bir gereği olarak bu plan içinde yerini almıştır. Bu park ve meydanlara dikilen anıt heykeller bir yandan modern şehircilik anlayışının gereği öte yandan devlet ideolojisinin sembolü olarak ele alınabilir⁵. Cumhuriyet Türkiye'sinde önemli bir yere sahip olan Türk kadını anıt heykellerde görselleştirilmiştir. Konu bağlamında, kadın figürü içeren anıt heykel örnekleri incelenecektir.

2. Kadın Figürü İçeren Anıt Heykel Örnekleri

2.1. Ankara, Ulus Meydanı, Ulus (Zafer) Anıtı

Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından tasarlanan anıt heykel 1927 tarihinde dikilmiştir. Anıt heykel, bir platformun üzerindeki kaideye yerleştirilmiş atlı Atatürk heykeli ve platformun çevresindeki figürlerden oluşmaktadır.

Platformun üzerinde, arka cephede bir kadın figürü yer almaktadır (res.1). Şalvarlı, omzunda cepheye mermi taşıyan tasvir edilmiş kadın figürü, Türk köylü kadınının Kurtuluş Savaşına katkısını simgelemektedir. Afet İnan'ın (1982: 105) anıt ile ilgili anısı şöyledir;

“...Zafertepe ve Dumlupınar'da o zamanları yaşamış kimselerle de görüşüyordum. Bir ihtiyar nine yanıma gelerek:”Hani Ankara'da Gazi Paşa'nın (Atatürk) heykelinin yanında mermi taşıyan kadın var ya işte o benim” diyordu. Bu cümleyi diğer yaşlı bir kadın da aynen söyledi. Bu sözler bir gerçeğin anlatımı idi. Ankara'da bu anıtı (Ulus Meydanı) Başkumandan Mareşal Gazi Mustafa Kemal'in at üzerindeki heykelini iki Türk eri ve mermi taşıyan bir kadın heykeli çevreler. İşte bence kurtuluş ve Egemenlik savaşımızdaki her Türk kadını bu Anıttaki heykelde sembolleşmiştir.”

Kaidenin yan yüzlerinde iki şerit halinde figürlü kompozisyonlar vardır (res.2). Kaidenin sol cephesinde, alt şeritteki kompozisyonda; arka planda görülen cephaneye yüklü kağnı arabası kucağında çocuğuyla birlikte bir kadın tarafından çekilmektedir. Ön planda, kağnı arabasının arka kısmında tüfek taşıyan ihtiyar bir kadın, kağnı arabasının yanında silah taşıyan yaşlı bir erkek ve bir çocuk betimlenmiştir. Bu kompozisyon kadınıyla erkeğiyle, yaşlısıyla genciyle cepheye silah ve mühimmat taşıyan Türk köylüsünü simgelemektedir. Üst şeritteki kompozisyonda Türk bayrağı dalgalanmaktadır. Bu bir zafer kompozisyonudur. Kaidenin sol cephesindeki iki şerit kompozisyon zaferin kazanılmasında kadınların ve sivillerin rolünü vurgulamaktadır. Kurtuluş Savaşını yaşayanların bu konuda anlattıkları pek çok anı vardır. Bunlardan birisini Afet İnan (1982:105) şöyle aktarmaktadır: “Arabası ile cephaneye götüren köylü kadınının sırtında küçük çocuğu vardır ve üzerine bir örtü örtülmüştür. Fakat yağmur yağmaya başladığı zaman, çocuğun üzerindeki örtüyü ıslanmasın diye cephanenin üstüne örtmüştür.”

⁵ Cumhuriyet dönemi anıt heykelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osma 2003.

Mustafa Necati “İstiklal Mücadelesi Hatıraları” yazı dizisinde Kurtuluş Savaşı sırasında rastladığı bir olayı şöyle anlatır:

“Hava çok soğuktur. Çerkeş önlerinde kağnılarla cephane taşıyan bir kadın kafilesine rast gelir. Biz soğuktan yamçılar altında bile titrerken tek yorganını da arabaya örten bir ninenin çıplak ayaklarıyla karları çiğnediğini görünce içimde takdirle karışık bir merhamet sızladı; arkasına sardığı peştamalin içinde ara sıra hıçkırın çocuğun üzerine bile örtmeden yorganını niçin arabaya serdiğini sormak fikrini duydum.

Üşümez misin sen nine? Bak çocuk donacak yorganı örtsene! diye arabanın üstünü işaret ettim. Bu sözü garip bir tarzda karşıladı, sormaya değer bir şey addetmiyordu galiba! Benim cevap beklediğimi anlayınca mukaddes bir şeye teveccüh eder gibi kağnyaya doğru koştu “Kar serpeyor, millet malıdır, nem kapmasın evladım” dedi ve yorganın uçlarını iyice serdi.” (Engünün 1983: 112-113).

Cephelerde dolaşmış, savaş anılarına tanıklık etmiş edebiyatçılarımızın kaleminden aktarılan bu öyküler Kurtuluş Savaşında cepheye silah ve cephane taşınmasında kadınlarımızın önemini ve fedakarlıklarını ortaya koymaktadır. Bunlar Cumhuriyet dönemi anıtlarında topluma görsel bir anlatımla sunulmuş gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır.

2.2. İstanbul, Taksim, Cumhuriyet Anıtı

İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica tarafından tasarlanan anıt 1928 tarihinde dikilmiştir. Anıtın kaidesi mimar Guilio Mongeri tarafından yapılmıştır. Anıt dört cepheli olup iki ana cepheye figür grupları yerleştirilmiştir. Figür gruplarıyla kaide bir bütün olarak tasarlanmıştır. Bu anıtta azımsanmayacak sayıda kadın figürü ve kadın tasvirleri yer alır.

Anıtın kuzey cephesi Kurtuluş Savaşı ve zaferi simgelemektedir (res.3). En önde, ortada asker giysili Atatürk, O'nun sağ yanında yere çökmüş kucağında bebek taşıyan bir kadın, sol yanında topun namlusuna elini koymuş bir asker görülmektedir. Arka düzlemde ise bir kadın, askerler ve yerel güçleri temsil eden figürler öbeklenmiştir. Bu cephede tasvir edilen kadın figürleri, Kurtuluş Savaşı sırasında cephede ön saflarda yer alan kadın kahramanları temsil etmektedir.

Anıtın güney cephesi Cumhuriyeti simgelemektedir. Bu cephede toplumun çeşitli gruplarını temsil eden onaltı figür bulunmaktadır(res.4). Ön düzlemde, ortada sivil giysili, bürokrat kimliğiyle Atatürk, sol yanında sivil giysili İsmet İnönü, sağ yanında asker giysili Fevzi Çakmak yer almaktadır. Bu düzlemin arkasında kümelenmiş figürlerden altısı kadındır. Uygar toplumsal yaşamı benimseyen Cumhuriyet anlayışına uygun olarak kadın ve erkekler bir arada gösterilmiştir. Atatürk, Türk kadının toplumsal yaşamda yer alması gerektiğini söylev ve demeçlerinde dile getirmiştir:

“Bir sosyal hayat, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan oluşmaktadır. Mümkün müdür ki bir kitlenin bir parçasını ilerletelim. Diğerini görmezden gelelim de kitlenin genel durumu ilerleyebilsin? Mümkün müdür ki bir camianın yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin. Şüphe yok ki ilerleme adımları, dediğim gibi iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve ilerleme ve yeni lenme alanında mesafe kaydetmek lazımdır. Böyle olursa devrim başarılı olur.” (Ayata 1999:14).

Ulu önder Atatürk'ün bu konudaki bir diğer sözü şöyledir;

“Daha selametle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına çalışmamızda ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadının ilmi, ahlaki, içtimai iktisadi hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmak yoludur.” (İçli 1992-1993: 72).

Anıtın batı cephesinde kaidenin üst kısmında madalyon kabartma olarak Cumhuriyet Türkiye'sini temsil eden modern bir genç kız portresi, doğu cephesinde, eski Türkiye'yi temsil eden peçeli bir kadın tasviri yer almaktadır (res.5-6).

2.3. Edirne, Gazi Parkı, Atatürk Anıtı

Türk heykeltıraş Kenan Yontunç tarafından tasarlanan 1931 tarihli anıt, bir kaide ve Atatürk figüründen oluşmaktadır. Kaidenin batı, güney ve kuzey cephesinde bronz kabartma levhalar bulunmaktadır.

Güney cephedeki kabartmada 24 Kasım 1922'de Türk ordusunun Edirne'yi kurtarışı ve Edirnelilerin Atatürk'e şükran sunmaları betimlenmiştir (res.7). Arka düzlemde Edirne kentini simgeleyen Selimiye Camisi yer almaktadır. Ön düzlemde sağlı sollu figür grupları yerleştirilmiştir. Sağ tarafta Atatürk ve Türk askerleri, sol tarafta ise çocuğuyla Atatürk'e ve Türk askerlerine şükran sunan bir köylü kadını ile Edirne halkı tasvir edilmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında işgal kuvvetleri bütün Anadolu'ya yayılmıştır. İşgal altında bulunan bölgelerdeki bir çok kadın tecavüze uğramış, zulüm görmüştür. Ülkenin kurtuluşu aynı zamanda bu zulmün bitmesi anlamına geliyordu. Türk kadını Atatürk'e şükran duygularını her fırsatta göstermiştir. Atatürk de Kurtuluş Savaşına katılan ya da cephe gerisinde hizmet gören Türk kadınına daima yüceltmıştır.

“Kurtuluş Savaşında çarpışan kadınlardan olan Kara Adile hanım, Atatürk Tarsus'a geldiğinde önünde diz çökmüş, Atatürk'ün ellerine sarılmış, Atatürk Adile hanımı yerden kaldırdıktan sonra gözleri yaşla dolu şöyle demişti: “Kahraman Türk kadını sen yerlerde sürünmeye değil, omuzlarımız üstünde göklere kadar yükselmeye layıksın” demiştir (Tezel 1983:10).

2.4. İzmir, Cumhuriyet Meydanı, Atlı Atatürk Anıtı ⁶

İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica tarafından tasarlanan anıt heykel 1932 yılında dikilmiştir. Kaide ve heykel olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kaidenin üzerinde atlı Atatürk heykeli yer almaktadır. Kaidenin üç cephesinde, yan cephelerin yarısını, ön cephenin tümünü kaplayan Kurtuluş Savaşı ve zafer konulu bronz kabartmalar bulunmaktadır.

Ön cephede Kurtuluş Savaşına katılan kahraman kadınlar ve askerler betimlenmiştir(res.8). Ön planda ay yıldızlı bayrağımızı taşıyan belinde hançer olan şalvarlı bir kadın yürür pozisyonda betimlenmiştir. Oldukça yüksek kabartma olarak işlenmiş bu figürün arkasında askerler ve halk bir arada tasvir edilmiştir. Aralarında kadınların da bulunduğu çok sayıda figür bu zafer kompozisyonunda yer almaktadır. Zafer kompozisyonu kaidenin sol yan cephesinde de devam etmektedir. Burada, Türk ordusunun İzmir'e girişinin halkta uyandırdığı sevinç ve coşku betimlenmiştir (res.9). Kabartmanın ayrıntılarına bakıldığında İzmir halkı ve Türk askerinin kavuşmasının yarattığı

⁶ İzmir Atlı Atatürk Anıtı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız Osma 2001.

sevinç başarıyla verilmiştir. Kollarını karşısındaki askere sarılmak üzere açmış başı örtülü, bir kadın, savaştan dönen babalarını karşılamak üzere koşan kız ve erkek çocuklar, oğlunu kucaklayan bir ihtiyar adam bu ayrıntılardan bazılarıdır. Anıt heykel İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunun anısına Atatürk'e şükran sunmak amacıyla dikilmiştir.

2.5. Adana, Atatürk Parkı, Atatürk (Kurtuluş) Anıtı

Ali Hadi Bara Tarafından tasarlanan anıt 1935 tarihinde dikilmiştir. Adana Atatürk Anıtı, figür ve figür gruplarından oluşan bir kompozisyonudur. Bu kompozisyon basamaklı bir platform üzerine kurulmuştur. Platformun ortasında yer alan kaidenin üzerinde Atatürk figürü vardır. Platformun güneydoğu ucunda, yerel giysili biri kadın diğeri erkek ikili figür grubu yer almaktadır (res.10). Soldaki erkek figürü savaşta vurulmuştur.Yüzündeki acı ifadesi, yere yıkılmakta oluşu, boynunu geriye atışıyla içinde bulunduğu durum yansıtılmıştır. Yanındaki kadın figürü, vurulan erkeğin elindeki silahı almaktadır. Sırtı dimdik, sağ eli pençe gibi havaya kalkmış, kararlılıkla ileriye doğru bakmaktadır. Güçlü bir ifadeye sahip olan bu heykelde kadın, vurulan erkekten aldığı silahla vatan savunmasını devam ettirecektir. Bu kompozisyon Adana'nın kurtuluşu için savaştan yerel güçleri ve Türk kadının Kurtuluş Savaşındaki cesaret ve rolünü sembolize etmektedir.

Kuzeydoğu heykel grubu ise sancak tutan bir Türk askeri ve sancağın önünde diz çökmüş modern giysili bir genç kız figüründen oluşmaktadır (res.11). Erkek figürü Adana'nın kurtuluşunda rol oynayan asker kuvvetlerini simgelemektedir. Genç kız figürü askerin taşımakta olduğu bayrağa bağlılığını ifade edercesine, öpmek üzere dudaklarına doğru götürmektedir. Bu figür ülkenin geleceğinin emanet edildiği Türk gençliğini sembolize etmektedir.

2.6. Çankırı, Atatürk Anıtı

Kenan Yontunç tarafından tasarlanan ve 1944 yılında dikilen anıt, kaide ve sivil giysili Atatürk figüründen oluşmaktadır. Kaidenin ön cephesi ile iki yan cephesinde Kurtuluş Savaşı konulu kompozisyonlar yer almaktadır.

Ön cephedeki bronz kabartma levhada dört figür bulunmaktadır. Ön planda omzunda cepheye mermi taşıyan bir kadın figürü ile kucağında mermi taşıyan bir kız çocuğu betimlenmiştir. Arka planda onlara yol gösteren bir yaşlı adam ve bir erkek figürü vardır (res.12). Kaidenin sol cephesindeki kabartma kağı arabasını çeken öküzlerin yanında ilerleyen ve sırtında dört adet mermi taşıyan kadın figüründen oluşmaktadır. Arka planda bir kent tasviri görülmektedir. Kadın figürü kompozisyonun ana unsurunu oluşturmaktadır (res.13). Kaidenin sağ tarafındaki kabartmadaki kompozisyonda ise yanında çocuğu ile birlikte elinde top mermisi taşıyan kadın figürü betimlenmiştir. Çankırı, Atatürk Anıtının kaidesinde yer alan Kurtuluş Savaşı konulu kompozisyonlarda, kadının kompozisyonun merkezinde yer alması, kadınların Kurtuluş Savaşındaki rolünün ölümsüzleştirilmek istenmesi ile açıklanabilir.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı ile güçlenen milliyetçilik, Cumhuriyet ideolojisinin de temel taşlarından biridir. Cumhuriyet felsefesi çağdaş bir ulus devlet yaratma üzerine kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra uygulamaya konan inkılaplarla, ileriye dönük olarak, hemen her alanda yenileşme, çağdaşlaşma

yoluna gidilmiştir. Bu reformlar kadının özgürleşmesine, eşit vatandaş olma hakkını elde etmesine, kamusal alanda yerini almasına olanak sağlamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak ülkesi için çok şey yapmış olan Türk kadını, Atatürk tarafından daima takdir görmüş ve ön planda tutulmuştur. Kurtuluş Savaşını gelecek kuşaklara taşımak, Atatürk'e şükran sunmak, ulus bilincini pekiştirmek gibi amaçlarla yapılan anıt heykeller Cumhuriyet devleti tarafından çağdaş bir sembol olarak seçilmiş ve çağdaş kent mekanlarını süslemiştir. Bu anıt heykellerin kabartmalarında kadın figürlerinin yer alması dikkat çekicidir. Bu kabartmalar aracılığıyla, kadının toplumun bir parçası olduğu ve toplumsal yaşamın vazgeçilmez unsuru olarak bundan sonra da var olacağı, görsel yolla halka sunulmuştur.

Kaynakça

- AYATA, Ayşe-Ayça Ergun. (1999), "Atatürk ve Türk Kadını", **Erdem, Cumhuriyet Özel Sayısı I, Cilt 11, Sa.31, Mayıs, s.11-22.**
- CUMBUR, Müjgan - İnci Engünün ve Cahide Özdemir. (1983), **Milli Mücadele'de Türk Kadını**, Ankara: Türk Ticaret Bankası Yayınları.
- DOĞRAMACI, Emel. (1993), **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- DOĞRAMACI, Emel. (1992) "Atatürk, Kadın ve Kadın Hakları", iç. **Atatürkçü Düşünce**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.899-914. GÖKSEL, Burhan. (1993), **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, Ankara: Kültür bakanlığı.
- GÖKSEL, Burhan. (1992), "Atatürk ve Kadın Hakları", iç. **Atatürkçü Düşünce**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.919-941.
- İÇLİ, Tülin. (1992-1993), "Atatürk ve Türk Kadını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 9, Sa.25, s.67-72.
- İNAN, Afet.(1982), **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması: Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KURNAZ, Şefika. (1991), **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- OSMA, Kıvanç. (2003), **Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- OSMA, Kıvanç. (2001), "İzmir'in Ata'ya Teşekkürünün Görsel İfadesi: Atlı Atatürk Anıtı", **Sanat Tarihi Dergisi**, Sa.11, s.105-112.
- TAPAN, Mete. (1983), "Türkiye'de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme ve Atatürk", iç. **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul:Dr.Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, s. 379-413.
- TEKELİ, Şirin. (1983), "Kadın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 5, s.1189-1204.
- TEZEL, Sıdika – Enise ARAT, v.d. (1983), **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara:Türk Ticaret Bankası Yayınları, Ankara 1983.

RESİMLER

RESİM 1: ANAKARA ULUS MEYDANI,
ULUS ANITI, MERMİ TAŞIYAN KADIN FIGÜRÜ

RESİM: 2 ULUS ANITI, TÜRK HALKININ

KURTULUŞ SAVAŞINA KATKISI VE ZAFER KOMPOZİSYONU

RESİM: 3 İSTANBUL, TAKSİM MEYDANI, CUMHURİYET ANITI, KUZEY CEPHEDEN AYRINTI, KURTULUŞ SAVAŞI KOMPOZİSYONU

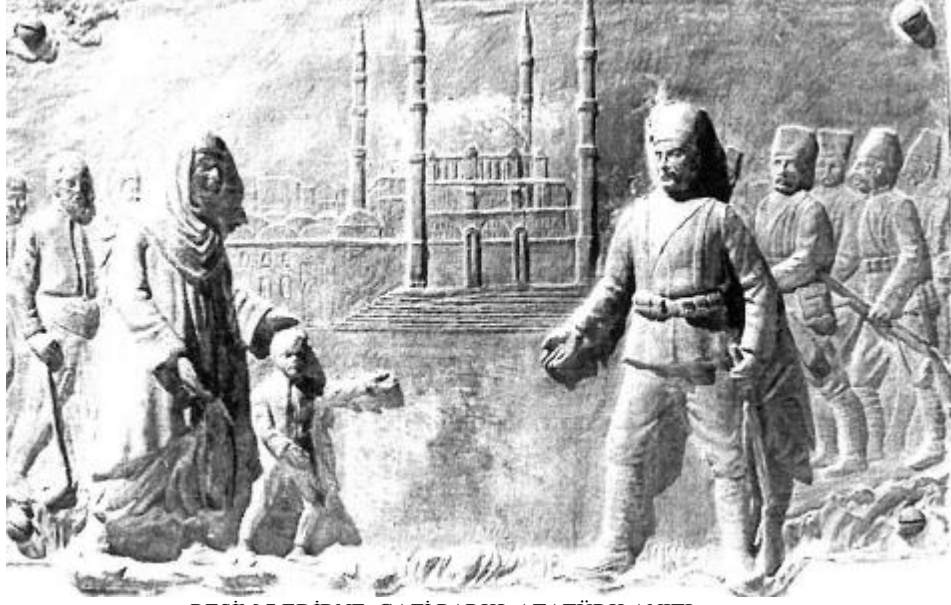
RESİM: 4 CUMHURİYET ANITI, GÜNEY CEPHEDEN AYRINTI CUMHURİYET
KOMPOZİSYONU

RESİM: 5 CUMHURİYET ANITI, PEÇELİ KADIN

RESİM: 6 CUMHURİYET ANITI, GENÇ KIZ PORTRESİ

RESİM:7 EDİRNE, GAZİ PARKI, ATATÜRK ANITI
EDİRNE HALKININ ATATÜRK'E ŞÜKRANLARINI SUNUŞU

RESİM: 8 İZMİR, CUMHURİYET MEYDANI, ATLI ATATÜRK ANITI,
ÖN CEPHE, ZAFER KOMPOZİSYONU

RESİM: 9 ATLI ATATÜRK ANITI, ZAFER

RESİM: 10 ADANA, ATATÜRK PARKI, ATATÜRK (KURTULUŞ) ANITI,
GÜNEYDOĞU HEYKEL GRUBU

RESİM: 11 ATATÜRK (KURTULUŞ) ANITI, KUZEYDOĞU HEYKEL GRUBU

RESİM: 12 ÇANKIRI, ATATÜRK ANITI, ÖNCEPHE,
KURTULUŞ ŞAVASI SAHNESİ

RESİM: 13 ATATÜRK ANITI, SOL CEPHE, KURTULUŞ SAVAŞI SAHNESİ